

A HABITUÁLIS MONDATOK ESEMÉNYSZERKEZETE

ESZES BOLDIZSÁR

1. Bevezetés

A habituális aspektusú mondatok a generikus kifejezések egyik altípusát alkotják; egy másikba a generikusan interpretált főnévi csoportot tartalmazó mondatok tartoznak. Ez utóbbiakkal (pl. *Az oroszlán húsevő.*) nem konkrét individuumokról, hanem fajtákról tehetünk állításokat. Ehhez hasonlóan a habituális mondatok (pl. *János dohányzik.*) nem egyszeri, epizodikus eseményekről, hanem hosszabb időn át fennálló szokásokról, rendszerességekről, tendenciákról szólnak. Dolgozatomban a habituális mondatok egy sajátos csoportjának az időtulajdonságait és jelentését vizsgálom, s elemzési javaslatomat a davidsoniánus eseményszemantika keretében fogalmazom meg.

A formális szemantikai elemzésekben a generikus kifejezések logikai szerkezetében egy speciális operátor (GEN) szerepel. Amellett fogok érvelni, hogy mivel a GEN jelen van a fajtákra referáló atemporális mondatok szerkezetében is, a habituális aspektus időtulajdonságainak megragadásához a GEN szemantikáját ki kell egészíteni. Erre a célra az összegeeményeket, illetve a HAB operátort vezetem be: ez utóbbi az összegeket alkotó részeseeményeket egy adott időintervallumban helyezi el.

Elemzésem Michael Fara (2001) elméletén alapul, aki a habituálisokat egy ún. kivételtoleráló szemantikán belül, elhangzásuk kontextusát figyelembe véve interpretálja. A dolgozatomban javasolt értelmezés szerint jelentésük egy további szempontból is függ a kontextustól: csak a világismertünk alapján tudjuk eldönteni, hogy az epizodikus részeseményeknek milyen gyakorisággal kell követniük egymást ahhoz, hogy ugyanarról a szokásról beszélhessünk egy adott időtartamon belül.

A szokások (vagy tendenciák) összegeeményekként való értelmezése több szempontból is előnyös lehet: egyrészt a szokásokra mint „entitásokra” való referálás és a megszámlálhatóságuk nem okoz ontológiai problémát. Javasolt elemzésem másik előnye, hogy a habituális interpretáció eléréséhez az igeidők és az időhatározók standard szemantikáján nem kell lényegesen változtatni.

2. A habituális aspektusú mondatok időtulajdonságai

Régi megfigyelés, hogy vannak olyan mondatok, amelyek nem konkrét tárgyakról és eseményekről, hanem fajtákról, szokásokról, rendszerességekről szólnak. A generikus mondatoknak két fő típusát különböztetik meg. Az egyikbe a fajtákra referáló generikus főnévi csoportokat tartalmazó mondatok tartoznak. A másik fő típust az általános tulajdonságokat kifejező, karakterizáló mondatok alkotják, amelyek nem konkrét eseményekről, hanem szokásokról, rendszerességekről szólnak. Ez a fajta generikusság az egész mondat tulajdonsága, nem a mondatban előforduló főnévi csoporté. Az alábbi példákban (1a) egy bizonyos krumpliról szól, (1b) a burgonyáról mint fajtáról. (2a) egy konkrét (epizodikus) evési eseményt fejez ki, (2b)-vel viszont János egy szokásáról tehetünk állítást. (2c) és (2d) szintén az epizodikus – habituális különbséget szemlélteti.

- (1) a) The potato is on the table.
'A krumpli az asztalon van.'
- b) The potato was first cultivated in South America.
'A krumplit először Dél-Amerikában termesztették.'
- (2) a) John ate potatoes yesterday.
'János tegnap krumplit evett.'
- b) John eats potatoes for breakfast.
'János krumplit eszik/szokott enni reggelire.'
- c) John is smoking. (epizodikus)
'János éppen dohányzik.'
- d) John smokes. (habituális)
'János dohányzik/dohányozni szokott.'

Az alábbi mondatok azt illusztrálják, hogy a karakterizáló mondatok nem fogalmazhatók át kvantifikált mondatokká. (3a) igaz, (3b) és (3c) viszont hamis, hiszen tudjuk, hogy nem minden krumpli tartalmaz C-vitamint (pl. a főtt krumpli nem):

- (3) a) A potato contains vitamin C.
'A krumpli C-vitamint tartalmaz.'
- b) Every potatoe contains vitamin C.
'Minden krumpli C-vitamint tartalmaz.'

- c) Potatoes always contain vitamin C.
'A krumplik mindig C-vitamint tartalmaznak.'

A habituális mondatok időtulajdonságait a generikusságtól függetlenül is vizsgálták már az aspektuselméletekben. Comrie (1976: 25) osztályozása szerint a habituális aspektus az imperfektív aspektus egyik altípusa, a másik a folyamatos aspektus. Egy másik osztályozás szerint a habituális mondatok nem célirányos cselekvéssorozatokot mutatnak be, vagyis atelikusak.

A hagyományosan atelikusnak nevezett szituációtípusok nem tartalmaznak inherens (természetes vagy szándékolt) végpontot, szemben a célirányos (telikus) szituációkkal. A *János tegnap délután futott* mondat atelikus, a *János tegnap délután három kilométert futott* viszont telikus. Krifka (1992) algebrai elemzésében a telikusságnak a kvantáltság tulajdonsága felel meg, az atelikusságnak a kumulativitás.

Formálisabban ezt így fogalmazhatjuk meg: egy P eseménypredikátum kumulatív, ha a terjedelmébe tartozó két eseménynek az összege szintén P terjedelmében van. Ha a P terjedelmébe tartozó eseményeknek nincs olyan valódi részeseményük, amelyre P igaz volna, akkor P kvantált.

A 'teniszeznek' igével alkotott habituális mondatokat megvizsgálva kiderül, hogy a kumulativitás teljesül, ha eseménypredikátumok helyett az eseményeket tartalmazó intervallumokat tekintjük. (4a)-nak és (4b)-nek következménye (4c).

- (4) a) János 1995-től 1997-ig teniszezett.
b) János 1997-től 2000-ig teniszezett.
c) János 1995-től 2000-ig teniszezett.

Az alábbi teszt azt jelzi, hogy a habituális mondatok valóban atelikusak, hiszen nem határpontos (duratív) időhatározókkal fogadhatók csak el.

- (5) János három éven át/keresztül/*három év alatt teniszezett.

A habituálisan interpretált mondatok egyik jellemzője az a fajta homályosság (vagueness), amely a rendszerességgel függ össze. Tegyük fel, hogy János 1998-ban hetente teniszezett, 1999-ben összesen kétszer, 2000-ben hetente. Úgy gondolom, e feltevés mellett (6)-ot nem tartanánk igaznak.

- (6) János 1998-tól 2000 végéig teniszezett.

Ha viszont növelnénk az 1999-es teniszezési események számát, előbb-utóbb hajlanánk arra, hogy (6)-ot igaznak tartsuk. A bizonytalanság azt jelzi, hogy vannak határesetek, amelyeknél nem tudjuk eldönteni, hogy ugyanaz a szokás állt-e fenn egy adott időintervallumon belül. Szerintem az, hogy mi számít ugyanannak a szokásnak, attól függ, hogy milyen gyakorisággal követik egymást a kérdéses időintervallumon belül a részesemények. (A (6)-os mondatnak van egy másik értelmezése is, amellyel itt nem foglalkozok: ez utóbbi szerint még az imént bemutatott szituációban is igaz volna akkor, ha további feltételként elfogadnánk, hogy János 2000 óta egyáltalán nem teniszezett. Ekkor a mondat véleményem szerint egyfajta atemporális predikációt fejez ki: ilyenkor eltekintünk az események rendszerességétől, eloszlásától a kérdéses időintervallumon belül, és azt állítjuk, hogy Jánosra a teniszezés tulajdonsága 1998 és 2000 vége között volt jellemző.)

Egy másik időtulajdonság, az oszthatóság (az ún. részintervallum-tulajdonság) miatt a habituális aspektusú mondatokat az állapotokhoz szokták hasonlítani. Ha egy állapot fennáll egy adott intervallumban, akkor fennáll annak bármely (tetszőlegesen kicsi) részintervallumában is. (7a) és (7b) azt szemléltetik, hogy a részintervallumokra való oszthatóság (bizonyos mértékben) a habituálisok esetében is teljesül.

- (7) a) János 1995-től 2000-ig teniszezett.
- b) János 1995-től 1997-ig teniszezett.

Azonban különbség van az igazi állapotok és a habituális mondatok között: a habituálisok esetében a releváns részintervallum nem lehet tetszőlegesen kicsi, és nem mindegy, hogy hol keressük a teljes intervallumon belül. Pl. a teljes intervallum kezdeti részintervallumaira nem teljesülnek a habituális állítások, mert ezeken belül még nem zajlott le elég epizodikus esemény ahhoz, hogy kialakult szokásról beszélhessünk.

A dolgozatomban vizsgált habituálisok nem tartalmaznak gyakorisághatározót (*gyakran, ritkán* stb.). Sémájukat (8)-ban, egy példát (9)-ben láthatunk:

- (8) Habituális mondat: S V-zik (amikor/ha p).
- (9) Mari dohányzik (amikor hazaér a munkából).

3. A kvantifikációs probléma

A generikus állítások kezelésének legfontosabb kérdése a kvantifikációs probléma, amelynek lényege, hogy a generikus mondatok egészen különböző rendszerességeket fejezhetnek ki, ezért nem világos, hogy a logikai szerkezetükben szereplő GEN kvantornak tekinthető-e egyáltalán, és ha igen, milyen típusú kvantifikációt fejez ki.

Elsőre azzal próbálkozhatnánk, hogy a GEN-t a (10) alapján értelmezzük:

(10) $\text{GEN}(P)(x)$ igaz, ha egynél több olyan alkalom van, melyre $P(x)$ teljesül.

Könnyen belátható, hogy ez a megoldás egyszerre túl erős és túl gyenge volna: (11a) igaz lenne akkor is, ha Mari eddigi életében csak néhányszor cigarettázott, másfelől (11b) hamis volna akkor, ha eddig nem érkeztek az Antarktiszról levelek, pedig ilyenkor is igaz lehet, ha úgy interpretáljuk, mint amely Mari „munkaköri leírását” fejezi ki, vagyis a számára kijelölt feladatról szól.

(11) a) Mari dohányzik.

b) Mari válaszol az Antarktiszról érkező levelekre.

A GEN interpretációjával többek közt egy amerikai filozófus, Michael Fara (2001) foglalkozott, aki a generikus mondatok elemzését a diszpozicionális állítások logikájának kidolgozásához használta fel. Mielőtt Fara elemzését a davidsoniánus eseményszemantika (Davidson 1967; Parsons 1990) keretében fogalmaznám meg, érdemesnek tartom röviden áttekinteni a kvantifikációs probléma néhány korábbi megoldási javaslatát.

(A) Farkas és Sugioka (1983: 235) javaslata szerint a GEN egy inherensen homályos kvantor, amely a „jelentős számú” kifejezéssel parafrázálható. A problémát ezzel az okozza, hogy a kérdés éppen az, mi számít jelentős számú alkalomnak. (12), (13) és (14) esetében a mondatokat igazgató epizodikus események száma jelentősen különbözik. (12) akkor igaz, ha Péter a legtöbb ebédje alkalmával bort iszik, (13) igazságához már az is elég, ha János eddig két-három házat épített, míg (14), mint láttuk, az imént jelzett munkakör-értelmezésben akkor is igaz lehet, ha Mari eddig nem kapott leveleket.

(12) Péter az ebédjéhez bort szokott inni.

(13) János házakat épít.

(14) Mari válaszol az Antarktiszról érkező levelekre.

Másrészt, ahogy azt Schubert és Pelletier (1989) megmutatták, a generikus mondatokat nem mindig lehet a Farkas és Sugioka által javasolt módon átfogalmazni. (15a) és (15b) ezt szemléltetik: a két állítás nem ekvivalens, ugyanis (15a)-ból nem következik (15b).

- (15) a) Az esetek jelentős részében a leukémiás betegek gyerekek.
b) A leukémiás betegek gyerekek.

(B) Lawler (1973) egy ellenvetést tett a 'habituális' fogalom értelmezésével kapcsolatban: szerinte sok habituálisnak tűnő mondat valójában nem is az. (16) Lawler szerint valódi habituális, de (17) úgynevezett „foglalkozási” (occupational) mondat, míg a (14)-hez hasonló problémát okozó (18) „funkcionális”.

(16) Mari dohányzik.

(17) János házakat épít.

(18) Ez a gép narancsot présel.

Ezért Lawler véleménye szerint a GEN operátor bevezetése egyedül (16) esetében indokolt, és ilyenkor pl. az '*in more than half of the relevant cases*' ('a releváns esetek több mint felében') értelmezést kaphatja.

Fara (2001: 67–68) két komoly problémát lát Lawler javaslatával kapcsolatban: az egyik, hogy nincsenek formai kritériumok a „valódi” habituálisok és a Lawler állítása szerint nem habituális mondatok szétválasztására, mivel sémájuk (l. (8)) azonos. Másrészt a nem habituálisnak tűnő mondatok időhatározói mellékmondatokkal kiegészítve habituális értelmezést kapnak.

(C) Carlson több tanulmányában foglalkozott a GEN operátor értelmezésével. Első elemzése (Carlson 1980) szerint a kvantifikációs probléma azzal a feltevéssel oldható meg, hogy a generikus mondatok logikai szerkezetében egyáltalán nincsenek kvantorok. Carlson megjegyzi, hogy a habituálisok értelmezése hasonló problémákat vet fel, mint a fajtákra referáló mondatoké.

- (19) a) Tigers are striped.
'A tigrisek csíkosak.'
b) Shares in publishing companies are valuable.
'A kiadói részvények értékesek.'

Carlson szerint (19a) és (19b) egyike sem fogalmazható át univerzálisan kvantifikált általánosítássá. Másrészt a kvantifikációs probléma ugyanúgy érinti őket, mint a habituálisokat. (19a) igaz maradna, ha a legtöbb tigrisnek valamilyen betegség következtében kihullana a szőre, (19b) viszont hamissá válna, ha a legtöbb kiadó sokat veszítene.

Carlson ontológiájában két individuumtípust különböztetett meg: fajtákat és tárgyakat. Emellett bevezette a stádiumokat, amelyek egyaránt lehetnek fajták és tárgyak téridőbeli részletei. Az individuumok és a stádiumok között az R realizáló reláció közvetít:

- (20) a) $R(xs, Fido)$: x Fido egy stádiuma
 b) $R(xs, D)$: x a kutyák fajtájának egy stádiuma
- (21) a) Fido barks. $\approx$ GEN(Bark)(Fido)
 ‘Fido ugatni szokott.’
- b) Fido is barking. $\approx \lambda y \exists xs [R(xs, y) \wedge \text{Bark}(xs)](\text{Fido}) \equiv \exists xs [R(xs, \text{Fido}) \wedge \text{Bark}(xs)]$
 ‘Fido éppen ugat.’
- c) Dogs bark. $\approx$ GEN(Bark)(D)
 ‘A kutya ugat.’
- d) Dogs are barking. $\approx \lambda y \exists xs [R(xs, y) \wedge \text{Bark}(xs)](D) \equiv \exists xs [R(xs, D) \wedge \text{Bark}(xs)]$
 ‘Kutyák ugatnak.’

Carlson mellett érvel, hogy (21c)-ben a *dogs* nem helyettesíthető ezekkel a kifejezésekkel: *some dogs* (néhány kutya), *several dogs* (több kutya) vagy *a group of dogs* (kutyák egy csoportja), mivel a ’kutya’ fajtára referál. A *bark* (’ugatni’) ige egy stádiumszintű predikátum (Stage-Level Predicate, SLP), amely önmagában nem alkalmazható a *dogs* fajtajelölőre. A *bark* igét (21c)-ben a GEN módosítja, a módosított *bark* már individuumszintű predikátum (Individual-Level Predicate, ILP).

Carlson szerint tehát a GEN nem kvantor, hanem egy predikátummódosító: a GEN(Bark) predikátum nagyjából ezt jelenti: ’... stádiumai általában ugatnak’. (21c) ezért nem GENx (Dog(x) (Bark(x))) szerkezetű, mert ez a kvantifikációs problémához vezetne.

Az elemzés hasonlóan működik a habituálisok esetében is:

(22) a) Mari éppen dohányzik.

b) $\exists s(s \text{ Mari egy stádiuma} \wedge \text{Dohányzik}(s))$

(23) a) Mari dohányzik.

b) $\text{GEN}(\text{Dohányzik})(\text{Mari}) \approx \text{Mari stádiumai általában dohányzó stádiumok.}$

Carlson a későbbiekben módosította elméletét (Carlson 1989), mivel többen rámutattak arra, hogy az egyargumentumú GEN-nel nem lehet megmagyarázni bizonyos többértelműségeket:

(24a) például kétértelmű (eltekintve a hangsúlyminták különbségétől): jelentheti egyrészt azt, hogy a tájfunok jellemző tulajdonsága, hogy a Csendes-óceánnak ezen a részén keletkeznek (24b), de jelentheti azt is, hogy a Csendes-óceán egy bizonyos részére jellemző, hogy ott tájfunok keletkeznek (24c). Az egyargumentumú GEN-nel csak az első olvasatot lehetne előállítani.

(24) a) Typhoons arise in this part of the Pacific.

tájfun-PL keletkezik.3PL-PRES PREP ez rész PREP a Csendes-óceán

‘A tájfunok a Csendes-óceánnak ezen a részén keletkeznek.’

‘A Csendes-óceánnak ezen a részén tájfunok keletkeznek.’

b) Typhoons have the property of arising in this part of the Pacific.

‘A tájfunok rendelkeznek azzal a tulajdonsággal, hogy a Csendes-óceánnak ezen a részén keletkeznek.’

c) This part of the Pacific has the property that typhoons arise there.

‘A Csendes-óceán e része rendelkezik azzal a tulajdonsággal, hogy ott tájfunok keletkeznek.’

A kétargumentumú GEN felhasználásával később Krifka és munkatársai (1995) a habituális mondatoknak ismét kvantifikációs logikai szerkezetet tulajdonítottak, mely egy implicit kvantort (GEN) tartalmaz, amely a restriktort (a kvantifikáció tartományát korlátozó kifejezés interpretációját) és a nukleáris hatókört mint predikátumokat állítja relációba. (24a) kétféle értelmezésének ((24b), (24 c)) a (25a), illetve a (25b) formulák felelnek meg.

- (25) a) GEN $(\lambda x[\text{tájfun}(x)], \lambda x\exists s[x \text{ s-ben keletkezik} \wedge s \text{ a Csendes-óceán-nak ebben a részében van}])$
 b) GEN $(\lambda s[s \text{ a Csendes-óceánnak ebben a részében van}], \lambda s\exists x[\text{tájfun}(x) \wedge x \text{ s-ben keletkezik}])$

A habituális mondatok restriktora egy (kontextuálisan megadott) szituációhalmaz:

- (26) a) János gyalog jár iskolába.
 b) GEN $(\lambda s[\text{János eljut az iskolába s-ben}], \lambda s[\text{János gyalog megy iskolába s-ben}])$
- (27) a) János dohányzik.
 b) GEN $(\lambda s[\text{János s-ben van} \wedge \dots], \lambda s[\text{János dohányzik s-ben}])$
 (ahol ... helyére a dohányzásra alkalmas szituációk jellemzőit helyettesítjük)

David Lewis (1975) amellett érvelt, hogy a gyakorisághatározók (*mindig, gyakran, néha, ritkán*) esetek felett kvantifikálnak:

- (28) a) A köd ritkán száll fel itt délelőtt.
 b) Ritkán (ha x egy nap, akkor itt a köd délelőtt felszáll x-en)

A (28b)-ben szereplő kondicionális előtagja a kvantifikáció tartományát korlátozza, vagyis restriktor szerepet tölt be. Fara (2001: 64) egyetért azzal, hogy a legjobb magyarázat arra, hogy egy mondatból a kvantifikáló határozót kihagyva habituális olvasatú mondatot kapunk, az, hogy a habituálisok egy rejtett kvantifikációs gyakorisághatározót tartalmaznak. Különben az eredményül kapott mondat interpretálhatatlan volna, hiszen szabad változókat tartalmazna.

Egy másik megfigyelés is ezt támasztja alá, ugyanis a habituális mondatok legtöbbször átfogalmazhatók az *általában, legtöbbször, normálisan* határozókkal.

Lewis (1975) azt feltételezte, hogy a habituális GEN univerzális kvantifikációnak felel meg, vagyis a *mindig* gyakorisághatározóval egyenértékű:

- (29) Amikor esik, zuhog.
 ‘Amikor esik, mindig zuhog.’

Azonban Fara szerint (2001: 69) a (30a, b, c) mondatok közül (30a) és (30b) egyszerre igaz lehet, emiatt (30a) nem ekvivalens (30c)-vel, és ez azt bizonyítja, hogy a rejtett kvantor nem lehet a *mindig*:

- (30) a) Amikor valaki bevágódik elém, miközben vezetek, kihajolok az ablakon és kiabálok.
b) Amikor valaki bevágódik elém, miközben vezetek és a nagymammal vagyok, *nem* hajolok ki az ablakon és *nem* kiabálok.
c) Amikor valaki bevágódik elém, miközben vezetek, mindig kihajolok az ablakon és kiabálok.

Fara javaslata szerint a GEN-t kvantornak tekintve a (31)-nek a (32) logikai szerkezet felel meg:

(31) János eszik, amikor éhes.

(32) GEN (Ha s egy szituáció, amelyben János éhes, akkor János eszik s-ben)

Ennek alapján az 'S V-zik, amikor p' sémájú habituális mondatok szerkezete így fejezhető ki:

(33) S V-zik amikor p $\approx$ GEN (Ha s egy szituáció, amelyben p fennáll, akkor S V-zik s-ben)

Az időhatározói tagmondat nélküli habituálisok esetében feltételezhetjük, hogy a restriktort a kontextus biztosítja. De továbbra is kérdés marad, hogyan kell értelmezni a GEN operátort.

A következő részben Farának a kvantifikációs problémára adott megoldását mutatom be.

4. Kivételtoleráló szemantika

Amint a fenti példákból kiderülhetett, a habituálisok jellemzően tolerálják a kivételeket. (31) például igaz lehet akkor is, ha vannak olyan szituációk, amelyekben János éhes, de mégsem eszik, pl. azért, mert nincs a közelében ennivaló. Fara meghatározása szerint a kivétel olyan szituáció, amelyben p fennáll, de S nem V-zik (Fara 2001: 70).

Másfelől viszont azzal is számolni kell, hogy a habituálisok nem tolerálnak mindenféle kivételt. Ha János éhes, és volna mit ennie, és nincs hányingere, és senki sem kényszeríti stb. és ennek ellenére János *mégsem* eszik, akkor (31) hamis.

Fara szerint egy adott habituális mondat esetében a kivételek csoportja két részre osztható. Egyrészt vannak megengedhető kivételek, amelyek összeférnek a habituális mondat igazságával, másrészt vannak nem megengedhető kivételek is, amelyek hamissá teszik a mondatot. A GEN értelmezéséhez a megengedhető kivételek osztályát kell jellemezni. Egy ilyen jellemzés alapján egy „S V-zik, amikor p” mondat akkor és csak akkor igaz, ha minden kivétele megengedhető kivétel.

Azonban Fara szerint nemcsak a tényleges, hanem a kontrafaktuális kivételeket is figyelembe kell venni, különben abszurd eredményt kapnánk. A (34a) és a (34b) mondatok közül az első igaz, a második hamis. Feltéve, hogy egyik gépet sem kapcsolják be soha, a két mondat tényleges kivételeinek halmaza azonos lesz (az üres halmaz), mert egyiknek se lesznek tényleges kivételei. Az első mondat mégis igaz marad, a második pedig hamis.

Miért? Azért, mert az aktuális világhoz hasonló világokban, ahol a gépek időnként be vannak kapcsolva, a narancspréselő gép narancsokat présel, a kenyérpirító viszont nem. Így aztán (34b)-nek rengeteg kontrafaktuális nem megengedhető kivétele van, (34a)-nak viszont minden kontrafaktuális kivétele megengedhető.

(34) a) Ez a narancspréselő gép narancsot présel, amikor be van kapcsolva.

(34) b) Ez a kenyérpirító narancsot présel, amikor be van kapcsolva.

A pusztán lehetséges kivételek körét viszont korlátozni kell, mert ha azt mondanánk, hogy egy habituális mondat akkor és csak akkor igaz, ha minden lehetséges kivétele megengedhető, akkor minden igaz habituális szükségszerűvé válna (feltéve, hogy a lehetőségek minden világban azonosak). Ezért a kivételeket az aktuális világhoz legközelebbi olyan lehetséges világokban kell keresni, ahol a habituális időhatározói tagmondata igaz. Így a habituálisok igazságfeltételeit (35) fejezi ki.

(35) 'S V-zik amikor p' igaz, hha minden kivétel az aktuálisához legközelebbi lévő p-világban megengedhető kivétel.

A megengedhető kivételek halmaza nem adható meg pontosan. A (36)-os mondat esetében

(36) Mari dohányzik, amikor hazaér a munkából.

a megengedhető kivételek pl. ilyenek lehetnek: a) nincs cigarettája, b) nagyon fáradt, c) a szülei otthon vannak. Kérdés viszont, hogy igaz marad-e a mondat

akkor is, ha tudjuk, hogy Mari szülei hetente két munkanapon otthon vannak. Még ekkor is megengedhető kivételnek számítana a c)? Úgy tűnik, hogy eldönthetetlen a kérdés. Fara szerint ezért a habituálisok szemantikáját a határozatlanságról (vagueness) szóló elméletekben lehet csak teljes részletességgel vizsgálni.

Mindezek után a megengedhető kivételek jellemzéséhez vizsgáljuk meg újra a

(31) János eszik, amikor éhes.

mondatot. Az eddigiek alapján ezt akkor tarthatjuk igaznak, ha minden kivétele megengedhető. Képzeljünk el egy olyan szituációt, amelyben nincs ennivaló. Ekkor ennek az s szituációnak van egy φ tulajdonsága: az, hogy nincs jelen benne ennivaló, ami biztosítja, hogy János nem eszik, függetlenül attól, hogy éhes-e vagy sem. Másrészt viszont ha s -nek hiányozna ez a φ tulajdonsága, (vagyis ha lenne s -ben ennivaló), akkor János enne s -ben. Az olyan szituációk, mint hogy nincs ennivaló, vagy hogy János émelyeg, vagy hogy azzal fenyegetik, hogy megölik őt, ha eszik, mind megengedhető kivételeknek számítanak, vagyis nem teszik hamissá a mondatot.

Tegyük fel viszont, hogy János robot, aki evés helyett árammal tölti fel magát: ilyenkor az említett kivételek nem megengedhetőek, ezért a mondat hamis. Ennek alapján az alábbi két feltételt fogalmazhatjuk meg:

(37) A megengedhető kivételek (φ) jellemzői (1. változat)

- (i) ha s rendelkezik φ -vel, S nem V -zik s -ben, függetlenül attól, hogy p teljesül-e vagy sem
- (ii) p teljesülése esetén ha s nem rendelkezne φ -vel, akkor S V -zne s -ben

Fara (2001: 75) rámutat arra, hogy az előbbi két feltételhez még hozzá kell adnunk egy harmadikat. Hogy miért, az (38) értelmezéséből derül ki.

(38) Mari autót vezet, amikor esik az eső.

Tegyük fel ugyanis, hogy Mari autója nagyon ritkán indul be, mondjuk száz alkalomból egyszer. Ha ezt tudjuk, akkor (38)-at hamisnak fogjuk tartani, mert lehet ugyan, hogy Mari mindig megpróbál elindulni, amikor esik az eső, de majdnem mindig sikertelenül. Azonban az előbbi két feltétel szerint a mondat minden kivétele megengedhető volna, hiszen minden olyan szituációnak, amiben esik az eső, és Mari nem vezet, van egy olyan tulajdonsága (az, hogy nem indul be az autója), amelyre (37) feltételei teljesülnek, vagyis

- (i) az említett tulajdonsággal rendelkező szituációkban Mari nem vezet, függetlenül attól, hogy esik-e vagy sem, és
- (ii) ha a szituációnak nem volna meg ez a tulajdonsága, akkor Mari vezetne.

Ezért hozzá kell adni a (37)-ben szereplő feltételekhez, hogy a szituációnak az adott kontextusban egy olyan ϕ tulajdonsága van, amely egyébként normálisan nem jellemző a szituációkra. Az, hogy Mari kocsija nem indul be, normális jellemzője az említett szituációknak, ezért az ilyen kivételek nem megengedhetők, tehát a mondat hamis. A kontextus „normális jellemzői”-nek bevezetésével a habituális mondatok jelentésébe homályosság (vagueness) kerül be.

- (39) Egy „S V-zik amikor p” habituális mondattal tett megnyilatkozás igaz a C kontextusban, hha a mondat minden kivétele megengedhető kivétel C-ben.
- (40) Egy s szituáció megengedhető kivétel a C kontextusban, hha s-nek van olyan ϕ tulajdonsága, amelyre egyszerre teljesülnek az alábbiak:
  - (i) ha s rendelkezik ϕ -vel, S nem V-zik s-ben, függetlenül attól, hogy p teljesül-e vagy sem;
  - (ii) p teljesülése esetén ha s nem rendelkezne ϕ -vel, akkor S V-zne s-ben, és
  - (iii) C-ben ϕ nem normális jellemzője azoknak a szituációknak, melyekben p teljesül.

Térjünk vissza a (36)-os mondathoz:

(36) Mari dohányzik, amikor hazaér a munkából.

A megengedhető kivételek osztályát (36) esetében (és általában) nem lehet pontosan jellemezni: ebben a példában nem világos, hogy normális jellemzője-e az olyan szituációknak, amelyekben Mari hazajön a munkából az, hogy a szülei otthon vannak, akkor, ha a szülei hetente két munkanapon otthon vannak. Ha ezt normálisnak tekintjük, akkor a mondat hamis, ha nem, akkor igaz.

5. Egy formális elemzés vázlata

A GEN operátort általánosítva kiterjeszthetjük az elemzést a fajtákra referáló mondatokra is, így a GEN közös lesz az összes generikus mondat jelentésszerkezetében. Ez azonban azt jelenti, hogy a habituálisok speciális

időtulajdonságainak az értelmezéséhez nem járul hozzá a GEN kvantor. Elemzésemben erre a célra a HAB operátort vezetem be.

A HAB operátor bevezetése mellett a habituálisok szemantikáját kiegészíthetjük azzal, hogy összegeseményekként értelmezzük a szokásokat. Az összegesemények nem lehetnek tetszőlegesek: az összegzési műveletet korlátozni kell azokra az eseményekre, amelyek valamilyen szempontból időben összefüggenek egymással, valamilyen rendszerességgel követik egymást. Ha ezzel is számolunk, akkor a habituálisok jelentése nemcsak a kivételtolerálás, hanem a rendszeresség miatt is kontextusfüggővé válik: nem lehet ugyanis általánosan megmondani azt, hogy az összegesemény részeseményeit milyen időközöknek kell elválasztani egymástól ahhoz, hogy egy időtartamon belül ugyanarról a rendszerességről beszéljünk.

(41) értelmében a C kontextusbeli kivételek halmazát (EXCC) a megengedhető (PERMC) és a nem megengedhető kivételek halmazának uniója alkotja.

$$(41) \text{EXCC} (P, p) = \text{PERMC} (P, p) \cup \neg \text{PERMC} (P, p)$$

(42) a PERMC-be tartozó szituációkra fogalmaz meg megszorításokat a (40)-ben felsoroltaknak megfelelően.

$$(42) s \in \text{PERMC} (P, p) = \text{def } \exists \varphi [s \models \varphi \rightarrow \forall e [e \sqsubseteq s \rightarrow \neg P(w)(e)] \wedge [s \models p \wedge s \not\models \varphi] \square \rightarrow \exists e [e \sqsubseteq s \wedge P(w)(e)] \wedge \varphi \notin \text{NORMC} (p, s)]$$

ahol 's $\models$ p' szándékolt jelentése: az s szituációban p fennáll.

GEN kontrafaktuális szemantikáját (43) adja meg, (35) alapján.

$$(43) \llbracket \text{GEN} \rrbracket = \text{def } \lambda P \lambda p \lambda w \lambda e [\forall w' [w' \text{ legközelebb van } w\text{-hez} \wedge P(w')(e)] \rightarrow \forall s [s \in \text{EXCC} (P, p) \rightarrow s \in \text{PERMC} (P, p)]]$$

A (44)-ben és (45)-ben szereplő SP, illetve EP függvények az eseményekhez kezdő-, illetve végpontjukat rendelik. Ta az atomi időpontok halmaza, τ pedig az úgynevezett futamidőfüggvény (Krifka 1992), amely az eseményekhez lejátszódásuk intervallumát rendeli hozzá.

$$(44) \forall e, t [\text{SP}(e) = t \equiv \text{Ta}(t) \wedge t \sqsubseteq \tau(e) \wedge \forall t' [t' \sqsubseteq \tau(e) \rightarrow t \leq t']]$$

$$(45) \forall e, t [\text{EP}(e) = t \equiv \text{Ta}(t) \wedge t \sqsubseteq \tau(e) \wedge \forall t' [t' \sqsubseteq \tau(e) \rightarrow t' \leq t]]$$

(46)-ban láthatjuk az összegzési művelet interpretációját:

$$(46) \llbracket \sqcup \rrbracket = \text{def } \lambda P \lambda w \lambda e \exists X [X = \{e''': P(w)(e''')\} \wedge e = \sqcup X]$$

Mivel az összegzési művelet eredményeként előálló összegesemények futamidejébe nem tartoznak bele az epizodikus események közti szünetek, be kell vezetni két függvényt, amelyek az összegeseményekre értelmezve az első, illetve az utolsó epizodikus részeseményüket választják ki: a habituális összegeseményt tartalmazó legszűkebb intervallumot így az utolsó részeseménye végpontjának és az első részeseménye kezdőpontjának különbségeként határozhatjuk meg (l. (49)-ben).

$$(47) \forall e, t [\text{FIRST}(e) = e' \equiv e' \sqsubset e \wedge \forall e'' [e'' \sqsubset e \rightarrow e' < e'']]$$

$$(48) \forall e, t [\text{LAST}(e) = e' \equiv e' \sqsubset e \wedge \forall e'' [e'' \sqsubset e \rightarrow e'' < e']]$$

ahol $<$ az időbeli megelőzési reláció

HAB interpretációját (49)-ben láthatjuk:

$$(49) \llbracket \text{HAB} \rrbracket = \text{def } \lambda P \lambda w \lambda t [\forall e', e'' [P(w) \wedge t = \text{EP}(\text{LAST}(e)) - \text{SP}(\text{FIRST}(e)) \wedge e', e'' \sqsubset e \wedge e' \preceq e''] \rightarrow |\text{SP}(e'') - \text{EP}(e')| \leq R]$$

Itt $\preceq$ a közvetlen időbeli követési reláció, R pedig egy kontextuálisan megadott átlag, az a maximális időtartam, amelyre teljesül, hogy két egymást közvetlenül követő epizodikus esemény egymástól legfeljebb ilyen időbeli távolságra lehet ahhoz, hogy adott intervallumon belül ugyanakkor a szokásnak a fennállásáról beszélhessünk. Ha R -nél távolabb van a két egymást követő esemény, akkor legfeljebb egy szokás megszűnéséről és egy másik (számszerűen tőle különböző, de típusában vele azonos) szokás kialakulásáról beszélhetünk.

A múlt idő (PAST) a rendkívül rövid intervallumnak tekintett jelen (most) elé helyezi el időben az eseményeket:

$$(50) \llbracket \text{PAST} \rrbracket = \text{def } \lambda P \lambda w \exists e [P(w)(e) \wedge \tau(e) < \text{most}]$$

Az alábbiakban bemutatom egy habituális mondat interpretációját:

(51) János úszott.

$$(52) \llbracket \text{úszni} \rrbracket = \lambda x \lambda w \lambda e [\text{Úszás}(w)(e) \wedge \text{Ag}(e)(x)]$$

Rövidítsük U -val a $\lambda w \lambda e [\text{Úszás}(w)(e) \wedge \text{Ag}(e)(\text{János})]$ relációt. Ekkor a GEN, az összegzési művelet, PAST és HAB alkalmazása után az alábbi formulához jutunk:

- (53) $\llbracket \llbracket \text{HAB}[\text{PAST}[\sqcup [\text{GEN}[\text{úszni}[\text{János}]]]]] \rrbracket = \lambda w \lambda t \forall e', e'' [\exists e [\exists X [X = \{e''': \forall w' [w' \text{ legközelebb van } w\text{-hez} \wedge \text{Úszás}(w') (e''') \wedge \text{Ag}(e''')] (János) \rightarrow \forall s [s \in \text{EXCC}(U, p) \rightarrow s \in \text{PERMC}(U, p)]] \wedge e = \sqcup X \wedge \tau(e) < \text{most} \wedge t = \text{EP}(\text{LAST}(e)) - \text{SP}(\text{FIRST}(e)) \wedge e', e'' \sqsubseteq e \wedge e' \preceq e''] \rightarrow | \text{SP}(e'') - \text{EP}(e') | \leq R]] \rrbracket$

Ezzel egy olyan relációt kaptunk, amely a lehetséges világok, illetve kumulatív és osztható időintervallumok között áll fenn.

HIVATKOZÁSOK

- Carlson, G. 1980: *Reference to Kinds in English*, doktori értekezés, University of Massachusetts, Amherst, Garland Press.
- Carlson, G. 1989: The Semantic Composition of English Generic Sentences, in G. Chierchia, B. Partee and R. Turner eds.: *Properties, Types and Meaning*, 2, Kluwer, Dordrecht, 167–191.
- Comrie, B. 1976: *Aspect*, Cambridge, Cambridge University Press.
- Davidson, D. 1967: The logical form of action sentences, in N. Rescher ed.: *The logic of decision and action*, Pittsburgh, University of Pittsburgh Press.
- Fara, M. 2001: *Dispositions and Their Ascriptions*, doktori értekezés, University of Philadelphia.
- Farkas, D.–Sugioka, Y. 1983: Restrictive If / When Clauses, *Linguistics and Philosophy* 6, 225–258.
- Krifka, M. 1992: Thematic relations as links between nominal reference and temporal constitution, in Szabolcsi, A.–Sag, I. eds.: *Lexical Matters*, Stanford, CSLI Publications, 29–54.
- Krifka, M.–Pelletier, F. J.–Carlson, G. N.–ter Meulen, A.–Chierchia, G.–Link, G. 1995: Genericity: An Introduction, in Carlson, G.–Pelletier, F. J. eds. 1995: *The Generic Book*, Chicago, The University of Chicago Press.
- Lawler, G. 1973: Studies in English Generics, *University of Michigan Papers in Linguistics* 1,1.
- Lewis, D. 1975: Adverbs of Quantification, in E. Keenan ed.: *Formal Semantics of Natural Languages*, Cambridge, Cambridge University Press, 3–15.
- Parsons, T. 1990: *Events in the Semantics of English*, Cambridge, Massachusetts, MIT Press.